پەرەسەندنی زمانی زگماکی و
پرسی لێکۆڵینەوە لەسەر زمانی کوردی

نووسینی: زانکۆ یاری

ئەم وتارە لە گۆڤاری ڕوانگە (زانستگای زانستە پزیشکییەکانی تەبرێز)، ژمارەی ٥ و ٦، زستانی ٢٧١٦،چاپ کراوە.

بەپێی پێناسەیەک کە لە زانستە مرۆییەکاندا بۆ ئەم دەستەواژە کراوە، زمانی دایکی بریتییە لە یەکەم زمانێک کە منداڵ پاش لەدایکبوون و لە ڕەوتی پەیوەندی گرتن لەگەڵ دەورووبەری خۆی فێری دەبێ، کەواتە زمان تەنیا ئامرازێک بۆ پێوەندی گرتن نییە، بەڵکوو کەرەستەیەکە بۆ فێربوون و تێگەیشتنی «بوون» و بەم پێیەش شۆناسی تاکەکەسی و بەکۆمەڵی هەر تاکێک دیاری دەکات. [12] زمان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە، لە ئەنجامی گۆڕان و پێشکەوتنی کۆمەڵ و زیاد بوونیدا، زمان دەگۆڕێت و سنووری بەکارهێنانی بەربڵاو دەبێ و بەولاوبەملاوی شوێنەکەیدا پەل دەهاوێت و گەشە دەکات. [7] هەتا زیاتر هەوڵ بدەین چۆنییەتی و هۆی داهێنانی وشەکان لە لایەن مرۆڤەوە بدۆزینەوە زیاتر سەرمان لێ‌دەشێوێ. وادیارە هۆکاری داهێنانی ئەندامێک لە ئەندامەکانی‌تردا بەناولێنانەوەیە، وەک دیاریکردنی ئاژەڵێک لە بنەماڵەیەک لە ئاژەڵەکانی‌تر، توانایی دەربڕینی برسییەتی، تینوییەتی و حاڵەتە دەروونییەکان، جیاوازی لەنێوان کاتی نزیک و دوور. ڕۆژێک پێمان وابوو دەنگی منداڵان وەک لەو دەنگانە دەچێ کە مرۆڤی سەرەتایی لەکاتی کارکردن بۆ پەیوەندی‌کردن درووستی دەکەن، ئەمڕۆکە دەزانین منداڵان تەنیا ئەو دەنگانە کۆ دەکەن کە لە هەر یەک لە قۆناغەکانی پێگەیشتن‌دا دەکرێ دەریانبڕن.

زمـان بریتییـه لــه چـالاکیی بیـری مـرۆڤ لەنـاو کۆمـەڵدا، بیـری مـرۆڤیش لە یـەکتر جیـاوازی تێدەکــەوێ. [1] هــەروەها پەرەســەندنی زمــان بریتییـــە لە گــۆڕان و گەشـەکردنی زمـان. لـە ئـەنجامی گـۆڕانی قۆنـاغی مێـژوودا زمانەکـە پـەرە دەسـێنێت و زمانــەکان لەیــەکترەوە، بەتایبــەت زمــانە نزیکــەکان لە یــەکتر بــەهۆی پەیوەنــدی خزمایـــەتی و نزیکایـــەتی وشـــە و شـــێواز و تەنانـــەت دیـــاردەی ڕێزمـــانیش لە یــەکترەوە وەردەگـرن. زمـان لــە ئـەنجامی پەرەســەندن و گەشـەکردندا دەکەوێتــەوە بەر کاریگەری چەند هۆیەکی وەکوو:

١-گواستنەوەی زمان لە پێشنانەوە بۆ دواتر. [6]
٢-کاریگەربوونی زمان بە زمانێک یان بە چەند زمانێکی ترەوە.
٣-کاریگــەریی کۆمەڵایــەتی، دەروونــی و جــوگرافی، وەک شارســتانییەتی نەتــەوە و سیســتەم و بــاوەڕ و ڕۆشــنبیرییێتی و ژینگەکــەی، بەســەر پەرەســەندن و گەشــە و گۆڕانییەوە، کە هەر یەک کاریگەریی خۆی هەیە لەو گەشە و گۆڕانەی زماندا.[2]

ئەگەر لە بــاری مێــژووییەوە لە پرســی زمــان بــڕوانین، دەبینــین کە ئەو زمــان و بنزمانـــانەی کە ئەمــڕۆکە بوونیـــان هەیە، بە درێژایـــی چەنـــدین ســـەدە شـــکڵیان گرتـــووە و ویـــڕای شارســـتانییەتی مرۆڤەکـــان گەشـــەیان کـــردووە و هـــاوڕێ و هاوڕێبــازی مرۆڤەکــان بــوون. کەواتە تــا ڕادەیەک دەتــوانین بەو ڕاســتییە بگەیــن کە زمـان ئـاوێنەی مرۆڤناسـانەی ئاڵۆزییەکـانی مێـژووی مرۆڤـایەتییە. هـەروەها ئەگەر زمـــانی دایکـــی لەنێوبچێـــت، بەرەبەرە مێـــژووی نەتەوەش لەبیـــر دەکرێـــت و هەلپەرســـتان بە دەس ئـــاوەڵەییەوە ســـەرقاڵی بەلاڕێـــدابردنی مێـــژووەکەی دەبـــن، بەم شــێوەیەش زەیــن و ئــاوازەی ئەو نەتەوە تووشـــی داڕمـــان و نەخۆشـــی دەکەن؛ بەرهەمـی ئەم حـاڵەتەش لەنێوچـوونی هێـور و بێـدەنگی هەمـوو تەوەر و ئالیەکـانی ژیـانی ئەو نەتەوەیە. ئـار، ئـەی ڤیڵسـۆن (R. E. Wilson, 1979) پێـی وابـوو:
"زمـان ئـامرازێکی تاکەکەسییە کـە مـرۆڤ دایهێنـاوە بـۆ ئـەوەی دونیـای دەرەکـی لـە زەیـن و بیـری خـۆیدا وێنـا بکـات". لـەوەڕا کـە وێنـای زەینـی مـرۆڤ لـە دونیـای بـە هـەمان ڕادە کـە ئـەو دەتـوانێ لـە دونیـای دەرەوەیـی نزیـک بێتـەوە، لەبنچینـەوە نزیکـە، بێگومـان دەبـێ پەیوەندییەکـە لە نێـوان پێکهاتـەی زمـان و پێکهاتـەی جیهانێکدا هەبێ کە زمان مەبەستی وێناکردنی هەیە".
وادیـارە کـە ئاخـەوتن واتە توانـایی مـرۆڤ بـۆ قسـەکردن، ڕووداوێکـی لە نـەکاو و کتـوپڕی نییـە، سروشـتیە و لەگـەڵ ئـەودا پێگەیشـتووە و لـەدوای پێشـکەوتنێکی دوور و درێـژ و دڕۆنگانـە زمـان پێکهـاتووە، کـە زۆرتـر لـە ڕێگـای تاقیکردنـەوە و هەڵەوشـێوەی گرتـووە. [12] هەنـدێک پێیـان وایە بنچینەیـەکی سـەرەتایی هـەبوو و هـەر کۆمـەڵێک تۆزێـک گۆڕانکـاری تـێدا گونجانـدووە و ئـەو زمـانە بەرهـەم هـاتووە بەرەبـــەرە وێکچـــوونی خـــۆی لەگـــەڵ زمـــانی ســـەرەتایی لەدەســـت داوە. هەنووکـــە

چەنـدین بنەماڵــەی زمـانی بــەرچاو دەکــەوێ کە بێگومــان لــە زمانــە پەیوەندیـدارەکان بە یــەکترەوە پێکهــاتوون و هــەر ئــەوەش گرنگــی و بــەها بە بیــروڕا و تیــۆریی زمــانی ســەرەکی دەبەخشــێ. پینکێـر (Steven Pinker, 1954) پێــی وایــە مرۆڤــی ســەرەتایی لـــە شـــوێنی جۆراوجـــۆر و لــە ســەردەم و کاتــە جیاوازەکــاندا کــەڵکیان لەگــەڵێک زمــانی جیــاواز وەرگرتــووە. ئــەم جیاوازییـــەی نێــوان زمانــەکانیش، وەک جیـــاوازی لــە نێــوان جــۆری مــرۆڤ و ئاژەڵــەکان لەژێــر کاریگــەریی ســێ پرۆســەدایە کــە لــە درێژخایــەندا پراکتیــزە دەبــن. پرۆســەی یەکــەم داهێنــانی نــوێ زمــانی (ســەبارەت بــە جۆرەکــان)، موتاسیۆن (Mutation) پرۆســەی دووهــەم ڕەوتــی فێربــوون (ســەبارەت بــە جۆرەکــانی میراتگــری) و ســێیەمین پرۆســە هەلومــەرجی کۆمەڵایــەتی–هــەرێمی (ســەبارەت بــە جۆرەکــان، جیــاوازی و هــرزی تێکــەڵبوون (جفــتگیری) و ئانــاتۆمی تۆرەمە خستنەوە (تولیدمثل). (6)

جــۆرج یــۆل (George Yule, 1947) دەنووســێ: لەگــەڵ ئــەوەدا کــە دەکــرێ هەنــدێک لە گۆڕانکـــارییە بـــەرچاوە کۆمەڵایەتییـــەکانی بەرهـــەمی شـــەڕ، هێـــرش و گۆڕانکارییــەکانیتر پێکــەوە پەیوەســت بکــەین بــەڵام وادیــارە کاریگــەرترین هۆکــار و ســەرچاوەی گــۆڕانی زمــان، پرۆســەی هەمیشــەیی گواســتنەوەی کــەلتووری بــووە هــەر نەتەوەیــەکی نــوێ دەبــێ ڕێگایــەک بدۆزێتــەوە بــۆ کــەڵک وەرگــرتن لــە زمــانی نەتــەوەی پــێش خــۆی لــەم پڕوســە بــەردەوام بێکۆتاییــەدا کە بــە هــۆی ئــەوە هــەموو تاکێـک کـە کـەڵک لـە زمـان وەردەگـرێ دەبـێ بـۆ خـۆی سـەر لەنـوێ زمـانی کۆمـەڵگا دروست بکاتەوە.

مــەیلی حاشــاهەڵنەگر بــۆ هــەڵبژاردنی هەنــدێک لــە تۆخمــەکانی زمــان بــە شــێوەیەکی ورد و هەنــدێکیان بــە شــێوەی ڕێژیــی هەیــە، هــەروەها حــەز و مــەیلی پاڵــەکی بــۆ جیـــاوازبوونیش هەیـــە. بـــە حاشـــاهەڵنەگر زانینـــی ناســکی پرۆســـەی گواســـتنەوە، دەبـــێ چـــاوەڕوانی ئەوەشـــمان هـــەبێ کـــە زمانـــەکان وەک خۆیـــان نامێننـــەوە (نەگــۆڕنین)، بــەڵکوو تووشــی گــۆڕان و ئــاڵوگۆڕ دەبــن (یــۆل، 1374:260) هــەزاران ســاڵ لەمەوبــەر لــەپێش چــاوی خــەڵکدا گــۆڕان لــە زمــاندا ڕوویــداوە، بــەڵام تــەنیا ســـەدوپەنجا ســـاڵی ڕابـــردوودا کـــە لـــە زمانـــەوان و زانایـــان شـــێتەڵ کردنـــەوە و راڤــەکردنیان دەســتپێکردووە و لــە ســەدەکانی پێشــووتردا جگــە لــە ژمارەیــەکی زۆر کــەم کــە دوور دووریــان دەڕوانــی هــیچ کەســیتر ســەرنجی پێنــەداوە. (2) دانتــی (Dane Alighieri,1265) یەکــەمین شــاعێری ئیتــالی، یەکــەمین بیرمەنــدی گەورەیــە کە ســەبارەت بــە گــۆڕانی زمــانی بیــروڕای دەربڕیــوە و دەڵێــت: کەواتــە لــە ســەردەمی تێکچــوونی تــاوەری بابــل بــەملاوە، هــەموو زمــانێکی مــرۆڤ بــەپێی حــەزەکانی ئێمــە ســـەر لەنـــوێ پێکهاتۆتـــەوە، چونکـــوو مـــرۆڤ بوونەوەرێکـــە زۆر شـــیاوی گۆڕانـــە، زمــانیش نــاتوانێ نەگــۆڕ و هەمیشــەیی بــێ، بــەڵکوو وەکــوو هــەموو شــتەکانیتر مرۆڤ، وەک دابونەریت و جلوبەرگ، بێگومان بەپێی کات و شوێن دەگۆڕدرێ.

هــەروەها دەیڤێــد کریســتاڵ (David Crystal, 1941) کە یەکێکــە لــە دوایــین لێکۆڵــەران لەســەر پرسی گــۆڕانی زمــان نووسیویەتی: زمــان نــەگۆڕ نــامێنێ، گــۆڕانی زمــانی لــە دۆخــی هەنووکــەیی مــرۆڤدا، حاشــاهەڵنەگرە. ڕاســتییەکەی ئەوەیەکــە لــە یــەک ملیــۆن ســاڵی ڕابــردوودا، مــرۆڤ لــە جیــاتی گــۆڕانی ژینگــەیی، لە ڕەهەنــدی زمانییــەوە گــۆڕدراوە. لــەو هێزانــەی کە کاریگــەرییان لەســەر گــۆڕانی زمــان هــەیە یــەکیان پەیوەنــدی هــەیە بــە گــۆڕانی فــۆنیم، شــێوە مۆڕفۆلــۆجی و پێکهاتــە سینکاکســیەکانی زمــان ئــەویتر پەیوەنــدی بــە وەرگرتنــی دەروونــی (یــان بــەراوردکاری) و ســێهەمینیش پەیوەنــدی بــە وەرگــرتن لــە شــێوەزاری خــزم و نزیکــەکان، لــە خــزم و لــە زمــانە دەرەکییەکانەوەیــە. سروشــتییەکە لەگــەڵ گــۆڕانی ڕۆژ نــاوەوە و دەرەوەی زمــان. پرســی تێگەیشــتن و دەرککردنــی بەرامبــەر لــە کۆمــەڵگای مرۆڤایــەتیدا ڕۆژ لــەدوای ڕۆژدا چــەتوونتر بــووە و گرفتێــک بــەناوی "لەمپــەری زمــانی" گــەلێک بــانتر لــە ســنوورە جوگرافییــەکانیش بۆتــە هــۆی دابڕانــی مرۆڤەکانی دونیا لە یەکتر. [11]

لە کــۆی 6700 زمــان کە هەنــووکە لە لایەن دانیشــتووانی گــۆی زەوییــەوە کەڵکــی لــێ وەردەگیــرێ، نزیــک بە نیوەیــان بەرەو لەنێوچــوون هەنگــاو دەنــێن. بەم پێــیەش دیــاریکردنی ڕۆژی 21ی فێبــرییە وەکــوو ڕۆژی جیهــانیی «زمــانی دایکــی» لە لایەن یونســکۆوە، لە ڕاســتیدا دژکــردەوەیەکە بەو مەترســییە کە شارســتانییەتی مــرۆڤ لەگەڵــیدا بەرەوڕوویە. لە ڕوانــگەی زانســتی ســایکۆلۆژییەوە، زمــانی دایکــی یەکەمــین و گرینگتــرین هۆکــار و فــاکتەرە لە ڕەوتــی شــکڵگرتنی کەســایەتیی مــرۆڤ و لە هەمــان کــاتیشدا لەنێوچــوونی، کــاریگەریی ڕاســتەوخۆ و ناڕاســتەوخۆی دەبــێ لەســەر کەســایەتیی تاکەکــان. [1] پرســی زمــانی دایکــی لە ئاســتی جیهــانیدا جیــا لەوەیــکە ڕێکخــراوی فێرکــاری، زانســتی و فەرهەنگیــی نەتەوە یەکگرتووەکــان (یونســکۆ) پێشــنیاری وڵاتــی بەنگلادێــش لەمەڕ دیــاریکردنی 21ی فێبــرییە وەک ڕۆژی جیهــانیی زمــانی زگمــاکی خســتە بەر دەنــگدان و دەنگــی ئەرێنیــی بــۆ وەرگــرت، لە چەنــدین بەڵــگەی نێــونەتەوەییشدا، پرســی ئامــاژە بــۆ کــراوە گرینگیــی پــێ دراوە کە بەکورتی دەتوانین بەم شێوەیە ئاماژەیان بۆ بدەین:

١-ڕاگەیەنــدراوی جیهــانیی مافەکــانی مــرۆڤ، پەســندکراوی 10ی دێســامبری 1984، مادەی 26.

٢-میســاقی نێــونەتەوەیی مــافە مەدەنــی و سیاســییەکان، پەســندکراوی 16ی دێسامبری 1996، مادەی 27.

٣-کۆنوانســیۆنی نەهێشــتنی هەڵاواردن لە سیســتەمی پەروەردە و فێرکــاری، پەسندکراوی 14ی دێسامبری 1960لە لایەن یونسکۆ، مادەکانی 1و2و 3.

٤-كۆنوانسیۆنی مافەکانی منداڵان، پەسندکراوی 20ی نۆڤامبری 1989ی کۆڕی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان، مادەی 30.
٥-کۆنوانسیۆنی نێونەتەوەیی لابردنی هەر چەشنە هەڵاواردنێکی ڕەگەزی، پەسندکراوی 21ی دێسامبری 1965ی نەتەوە یەکگرتووەکان، مادەی 1.
٦-ڕاگەیەندراوی مافی کەمینە ئایینی، نەتەوەیی، ئێتنیکی و زمانییەکان، ڕێکەوتی 18ی دێسامبری 1992، مادەکانی ٤ و٢و١.
٧-ڕاگەیەندراوی جیهانیی مافەکانی زمان، پەسندکراویساڵی 1996.
٨-مەنشووری زمانی دایکی، پەسندکراوی ساڵی 1996ی یونسکۆ، مادەکانی ١و٢و٣.

پرسی زمانی دایکی لە ئێراندا لە سەردەمی حکوومەتی پەهلەوی بە بێ هیچ گومانێک دەتوانین بڵێین لە یاساکانی ئەو سەردەمە، زمانی دایکی یەکێک لە، لەپەراوێزخراوترین پرسەکان بوو، کە هیچکات وەک پێویست گرینگیی پێ نەدرا.
لە حاڵێکدا کە لێکۆڵینەوە کۆمەڵناسییەکان دەریان خستووە کە سیاسەتی چەند زمانی لە کاروباری پەروەردەییدا، کاریگەریی ئەرێنی لەسەر ڕاگرتن و پەرەسەندن و گەشەکردنی فەرهەنگە نەتەوەییەکان هەیە و بە پێچەوانەی ئیددعای هەندێک کەس و لایەن (بۆ وێنە حکوومەتی پەهلەویی و ڕەوتی پان ئیرانیستی ئەو سەردەمە) پرسی فێرکاری بە زمانی دایکی، نابێتە هۆکارێک بۆ لێک دوورکەوتنەوە یان جیابوونەوەی نەتەوەکان و زمانەکان. بۆ وێنە لە وڵاتی سوویس خەڵک بە چوار زمانی؛ ئیتالی، ئینگلیزی، فەڕەنسی و ئاڵمانی دەئاخفن و هیچ کێشەیەکیش لەباری سیاسییەوە بۆ ئەم وڵاتە درووست نەبووە، ئەوەیکە لە سەردەمی پەهلەوی بینرا، چەشنێک لە پێڕەوی کردن لە دۆکتۆرینی بەناوبانگی «ئادۆڵف هیتلیر»ە کە دەیگوت: «ئەگەر دەتانەوێ نەتەوەیەک لەنێو ببەن، سەرەتا زمانەکەی لێ بستێننەوە.» (2) هۆکاری ئەم قسەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە زمان جیا لە کاریگەرییەکانی لەمەڕ قەوارەگرتنی کەسایەتیی تاکەکەسی، باندۆڕ و شوێندانەریی ڕاستەوخۆشی لەسەر شوناسی نەتەوەیی دەبێ.

لە پەراوێزخستن و گرینگی نەدان بە زمانی دایکی (تەنانەت لە لایەن بنەماڵەکانیش)، وێنایەکی ڕاستەقینەی دەکارکردنی توندووتیژیە لەدژی منداڵان (نەوەی نوێ) کە چەشنێک لە سووکایەتی کولتووری لێ دەکەوێتەوە. (3) ڕوونە کە فێربوونی هەر زمانێک پێویستی بە تێپەڕاندنی چوار قۆناغ هەیە: بیستن، ئاخاوتن، خوێندن و نووسین. ئەگەر کەسێک لە ڕەوتی فێربوونی زمانەکەیدا (زمانی دایکی) ئەم چوار قۆناغە تێنەپەڕێنێت، ئەوا تووشی لاوازی لە فێربوون دەبێ و لە دەرککردنی ڕاستییەکان دوور دەکەوێتەوە. ئەنجامی ئەم حاڵەتەش بریتییە لە لاوازیی کەسایەتی. واتە تایبەتمەندییە ڕەوانی و ئاکارییەکان بەلای

نێگەتیـڤـدا دەشـکێنەوە و بەم شـێوەیە تـرس، شـەرمێونی و خەمـۆکی لە نـاخدا شـکڵ دەگـرن. ڕوونیشـە کەسـێک بەم تایبەتمەنـدییانەوە ناتوانێـت پێوەنـدییەکی درووسـت و بەکەڵـــک لەگەڵ کۆمەڵگـــا درووســـت بکـــات. لە بەرامـــبەردا، کۆمەڵگـــاش وەهـــا تاکێـک بە کەسـێکی نائاسـایی بە ئەژمـار دێنێـت و لە ئاکـامدا مەودای نێـوان تـاک و کـۆمەڵ زیـــاد و زیـــاتر دەبـــێ. دەرهاویشـــتەی ئەم هاوکێشـــەش دەبێـــتە ئەوەیـــکە یەکگرتـوویی هـزری، کـۆمەڵایەتی و نەتەوەیـی پێـک نـایەت و کـۆمەڵگە لەگەیشـتن بە ویســـت و داخوازەکـــانی بەردەوام لەگەڵ ئاریشـــەی نـــوێ بەرەوڕوو ببێـــتەوە. هەمـــووان دەزانـــن کە بایـــەخی زمـــان پتـــر لـــە ژیـــانی ڕۆژانـــەدا دەردەکەوێ، چونکـــوو فـــاکتەرێکە مـــرۆڤ بـــە کۆمەڵـــەوە دەبەســـتێتەوە. مـــرۆڤ تـــەنیا بـــەهۆی زمانـــەوە پەیوەنـدی بـە کۆمەڵگاکەیـەوە دەکـات، بیـر و بۆچـوون، هەسـت و سـۆزی خـۆی بـۆ ئەو کۆمەڵگایە دەگوێزێتەوەکە تیایدا دەژی.[11]

زمـــان ئـــامرازی پەیوەنـــدیکردن بە نەتـــەوەکانیتری جیهانـــە. حکوومـــەت جۆراوجۆرەکـانی جیهـان بـەهۆی زمانـەوە هاوکـاری فەرهـەنگی، سیاسـی، ئـابووری و... یـــەک دەکـــەن. بە واتایـــەک ئەگـــەر زمـــان نەبوایـــە مـــرۆڤ و ئـــاژەڵانیتر جیاوازییـان نـەدەبوو. بێگومـان تێکـڕای نەتـەوەکانی جیهـان بـە پلـەی یەکـەم لەسـەر بنەمای زمانەکەیان دەناسرێن. نەتەوە بێ زمانی مللی، بێ ناسنامەیە.

"هـــەژاری موکریـــانی" دەڵـــێ: قەواڵـــەی بـــوون و مانـــەوەی گشـــت نەتـــەوەکانی ســـەر زەوی، زمانـــە.[5] زمـــان نـــەمێنێت، بـــوون لـــەنێو دەچـــێ. مامۆســـتا "محەممـــەدی خـــاڵ" لەســـەر بایـــەخی زمـــان دەڵـــێ: (کۆمـــەڵگای بـــێ زمـــان و فـــەرهەنگ) لـــەژێر پێـــی نەتـــەوەکانیتردا دەپلیشـــێتەوە، دەڵـــێ نەتـــەوەیکی خـــاوەن زمـــان و فەرهـــەنگ، ئەگـــەر لـــەناو بچـــێ هـــەر بەنەتـــەوە دەژمێـــردرێ و لـــە بـــەرەو پێشـــوچوونی بـــە ئاراســـتەی لوتکـەی مرۆڤایـەتی، سـەر ئـەنجام دەگاتـەوە نەتـەوەکانیتر. بـە مردنـی هـەزاران ڕۆڵـەی نەتەوەیـەک ئـەو نەتەوەیـە نـامرێ، بـەڵام بـە مردنـی زمانەکـەی، ڕەگ و بنچینـەی ژیـانی وشـک دەبـێ و لە گرێژنـە دەچـێ. ئەگـەر بـە چـاوێکی تیـژەوە بـڕوانینە بەسـەرهات و مێـژووی خـەڵکانی پێشـوو، گـەلێک نەتـەوەی گـەورە دەبینـین لە ڕەهەنـدی فەرهـەنگی، سیاسـی و کۆمـەڵایەتی بە ترۆپکـی شـانازی گەیشـتوون، حەماسـەیان خوڵقانـدووە و کامڵبوونـە، بـەڵام بـە وەرچـەخانی ڕۆژگـار تـەنیا بـەهۆی لـە نێوچـوونی زمانەکـەیان، خۆشـیان لـە نێوچـوون و لـە لاپـەڕەکانی مێـژووی کـۆندا نەبـێ ناویـان نـەماوە. بەم پێیەیـە کـە مانـەوەی زمـان زامنـی نەتەوەیە.

کەواتـە زمـان لـە هـەر قەڵایـەک قـایمترە، هـەر قەڵایـەک ئـەبێ داگیـر بکـرێ بـەڵام قـەڵای زمـان مەحاڵـە. یەکێـە لـە خەسڵەتە هەرەگرینگـەکانی هـەر زمانێـک ئەوەیـە: دەکـرێ بـە پشتبەسـتن بـە ئـەدەب، فەرهـەنگ و زمـانی نەتـەوە ڕەگـی مێژوویـی هـەر نەتـەوەیک لـە شـوێنی جیـۆگرافی خـۆیدا بدۆزینـەوە و ناسـنامەی نەتەوایـەتی پـێ

بـــدەین نەناســـینەوەی زمـــانی دێرینـــی دانیشـــتوانی ناوچەیـــەک، تـــاوتۆێ کردنـــی "فۆنێتیـــک، ڕێســـا و وشـــەی هاوبـــەش" و بەراورد کردنیـــان لەگـــەڵ زمانـــەکانی دراوسێ، دەتوانین پەی بە مێژووی کۆنی هەر نەتەوەیەک ببەین.

دەتـــوانین بڵێـــین کە بایـــەخی زمـــانی کـــوردی بـــەپێی دیـــد و بۆچـــوونی فەلســـەفی–ئایـــدۆلۆجی دەگـــۆڕدرێ. ناســـیۆناڵیزم (Nationalism)، زمـــان بەیـــەکێک لـــە کوچکـــەکانی ســـەرهەڵدانی نەتـــەوە و ژێرخـــانی پێکهاتـــەی کۆمـــەڵگا دەزانـــێ، هـــیچ نەتەوەیـــەک بـــێ زمـــان نـــەبووە و نییـــە و نـــابێ. دواکـــەوتووترین هـــۆز و تایەفـــە و نەتـــەوەی جیهـــان، دانیشـــتوانی دوورتـــرین جەنگـــەڵ....خاوەنی زمـــانی خۆیـــانن. زمـان و نەتـــەوە وەک ماســی و ئـــاون، بـــێ یـــەکتر واتایـــان نییـــە. (9) زمـانی میللـــی، گیـــانێکی بـــزۆزە لـــە لاشـــەی نەتەوەکـــەیدا دەم دەکێشـــێ. دڵـــی هـــەر نەتـــەوەیک بـــە ئـــەوینی ئـــەو زمانـــەوە لـــێ دەدا. ژیـــانی نەتـــەوە خـــۆی لـــە چوارچێـــوەی دەبینێتـــەوە، کە بـــە زمـــانی بـــاو و بـــاپیران خوڵقـــاوە و پشتاوپشـــت گوزاراوەتـــەوە. دیـــارە هەنـــدێک ڕووداوی ژیـــانی کۆمەڵایـــەتی نەتـــەوەی کـــورد نیشـــانیداوە، تـــەنیا زمـــان مـــەرجی نەتـــەوە و کـــورد بـــوون نییـــە، بـــەڵکوو هەســـتی هاوبەشـــی نەتەوایـــەتییە ناســـنامەی بـــە کـــوردان بەخشـــیوە. لە بـــاکووری کوردســـتان هـــەزاران کـــورد بـــێ ئـــەوەی تاکـــە وشـــەیەک لـــە زمـــانی زگمـــاکی خۆیـــان بـــزانن، گیانیـــان لـــە پێنـــاوی ئامانجـــەکانی نەتەوەکـــەیان بـــەخت کـــردووە. لـــە هـــەمان کـــاتدا کەســـانانێکیتر هـــەن زۆربـــاش بـــە زمـــانی زگمـــاکی خۆیان دەدوێن کەچی دوژمنایەتی هاوزمان و هاوڵاتیانی خۆیان کردووە.

ئـــەو بایەخـــەی زمـــانی نەتـــەوە لـــە ناســـیۆناڵیزمدا هەیـــەتی، لـــە فەلســـەفەی مارکســـیزمدا (Marxism) نییـــەتی. مارکسیســـتەکان لە ڕوانگـــەی ماتریاڵیســـییەتەوە (Materialism) دەڕواننـــە جیهـــان و ئـــابووری بـــەژێرخان لـــە قەڵـــەم دەدەن، هـــەر لـــەو ڕوانگەشـــەو ســـەرنج دەدەنـــە کۆمـــەڵگای مرۆیـــی. لـــە ڕوانگـــەی مارکســـیزمەوە مـــرۆڤ ئـــاژەڵێکی ئابوورییـــە، واتـــا فاکتـــەری بنـــەڕەتی وەدێ هـــاتنی نەتـــەوە و ڕەچەڵـــەکی کۆمـــەڵگا ئابوورییـــە. لە ڕوانگـــەی ئیسلامیشـــەوە زمـــان لـــە ژیـــانی نەتـــەوەکان ســـەرزەوی ڕۆڵێکـــی بنچینـــەیی نییـــە، بـــەڵکوو فاکتـــەرێکی تـــەوەری، بـــاوەڕ بـــە خـــوا و بنـــەمای (توحیـــد)ە. مارکســـیزم لـــە دیـــدی ئینتێترناســـیۆناڵیزمەوە بەیـــەک چـــاو ســـەیری گشـــت نەتەوەکـــان دەکـــات و ئیســـلامیش لـــە دیـــدی (توحیـــد)ە وە بە یـــەک چـــاو دەڕوانێتـــە مـــرۆڤ کەواتـــە تێڕوانینـــی مارکســـیزم و ئیســـلام لـــە گشـــتەوە بـــۆ بـــەش و تێڕوانینـــی ناســـیۆناڵیزمیش وەک خـــاڵی بەرامبـــەری هەر دووکیـــان، لـــە بەشـــەوە بـــۆ گشـــتە. کـــە واتـــە ئەکادیمییـــە زمانناســـەکانی کـــورد، بـــۆ تـــاوتوێکردنی، بنـــەماکانی زمـــانی کـــوردی، ســـەرچاوەکانی، ســـەرەتاکەی، کامـــڵبوون و پێگەیشـــتنی ئەم زمانـــە، جگە لە شارەزایی تەواو لە زمانی کوردی، پێویستە دوو کار ئەنجام بدەن:

یەکەم: زانستیانە لە شوێنگە و پەیدابوونی نەتەوەی کورد بکۆڵنەوە.

دووەم: مێـژووی سـەرهەڵدانی زمـانی کـوردی. ئـەو فـاکتەرانەی کارییـان تێکـردووە، ڕێچکەی گۆڕان و قۆناخەکانی کاملبوونی، بە وردی تاوتوێ بکەن.[9]

لەبـەر ئـەوە پێویسـتە بە باشـترین شـێوە "ئـەدەب و فۆلکلـۆری" کـوردی شـرۆڤە بـکەن. بـۆ نموونـە ئەگەر بتـوانین ڕوونـی بکەیـنەوە "مادەکـان" چ زمانێکیـان هەبـوو و لەگـەڵ کـوردی ئەمـڕۆ بەراوردی بکـرێ تـا ڕووە وێکچووەکـانی بەتەواوی دیـاری بکەیـن، ئەوسـا دەتـوانین بڵێـین "مادەکـان باوبـاپیری کـوردانی ئەمـڕۆن". کەواتە بەکـەڵک وەرگـرتن لـە فـاکتەری زمـان ڕیشـەی مێژوویـی نەتەوەی کوردمـان دۆزیـوەتەوە. بەداخـەوە لـە زۆر جێگـادا دەبینـین هەنـدێک سیاسـەتوانی کـورد، بـێ هەسـتی بەرپرسـی، بـە پێچـوانەی ئامانجـە سـەرەکییەکانیان لـە زۆر ڕووەوە بە کەم بایـەخ نیشـاندانی فـاکتەری زمـان، تەنیـا جـەخت لەسـەر ئامانجـە سیاسـییەکانی خۆیـان دەکەنەوە، بـێ ئاگـا لەوەی زمـان خـۆی فـاکتەری یەک پارچەییـە. ئەوانـە لەبیریـان چـۆتەوە هەر نەتەوەیـەک بـە زمـانەکەی دەناسـرێتەوە. هەر کوردێـک بۆیـە پێـی دەڵـێن کـورد چونکـوو لـە دایک و بـاوکێکی کـورد بـووە بـە زمـانی کـوردی دەدوێ. هەر کەسـێک لـە هەنگـاوی یەکـەمدا بـەهۆی زمـانەوە لـە تـورک، عەرەب و ڕووس و ئینگلیـز و... جیـا دەکـرێتەوە، دواتـر تایبەتمەنـدییە نەتەوەکـانی لە بەرچـاو دەگیـرێ. هەروەهـا "جوتیـار، کرێکـار..."ی هەر نەتەوەیەک زمـانێکی هاوبەشـیان هەیـە. زمـان ناسـنامەیەکی نەتەوایەتییـە. زمـان تێکـڕای چینەکـانی کۆمـەڵگا، بـە دابەشـکاری سیاسـی، کۆمـەڵایەتی و فەرهەنگییـەوە زمـانی هاوبـەش نەتەوەیـە. هەرگیـز نەبیسـراوە کەسـێک یـا گرووپێـک زاراوەی زمـانی کـوردی چینـی جوتیـار یـا سـەرمایەدار بەکـار بێنـێ. لەبەر ئەوە ئاکـارە نەتەوەیەکـان لە بـۆتەی تەنگـی چینـایەتیدا نـاگونجێن و زمـان بـە بەڵگـەی تایبەتمەنـدی نەتـەوەی، خەسـڵەتی هاوبەشـی تێکـڕای گـرووپە کۆمەڵایەتییەکانـە و لـە چوارچێـوەی کـۆمەڵایەتی، سیاسـی و ئـابووری بـاڵاترە. [1] هەر نەتەوەیەک گـوێ نەداتـە زمـانەکەی خـۆی و هەوڵـەدا بـۆ ڕاگرتنـی کـەلتوورە نەتەوایەتیـیەکەی، بەرەبەرە بەرەو داڕزان دەڕوا و لەکۆتـاییدا لەنـاو دەچـێ، ئەو نەتەوەیەک هەرگیـز لەنـاو نـاچێ مەگەر زمـانەکەی بەرەو لەنـاوچوون بـڕوا. بـۆ نەتەوەی کـوردیش خـۆ وێچواندن و لەبیر بردنەوەی زمانی زگماکی، واتای مردنی نەتەوییە.
گـەلێک نەتەوەی سـەربەخۆ لـە هـەڵ و مەرجەکـانی دەسـەڵاتدا تـواونەتەوە. فینیقییەکـانی سـوریا و لوبنـان، قیبتییەکـانی میسـر، ڕەشپێسـتەکانی سـۆدان و گـەلێک نەتەوەی ئـەفریقا، بەربـەرەکانی جەزائیـر و مـەراکش و هەزاران بنەمـاڵەی کـوردی عێـراق بـەهۆی لەدەسـدانی ناسـنامەی خۆیـان بوونەتـە عەرەب. ئەمـانە نموونەگـەلێکی ڕوونـی ئەو نەتەوانەن کە ناسـنامەی خۆیـان لەدەسـداوە و لەنـاو نەتەوەی دەسـەڵاتداردا تـواونەتەو. نمـوونەیەکیتر وڵاتـی مەغریبـە، ئەم وڵاتـە

عەرەبییـــە، بـــە دانیشـــتوانەکەی خـــۆیەوە هەر زۆر لەنـــاو عەرەبـــاندا تـــوایەوە. هۆیەکەشـــی تەنیـــا ئەوە بـــوو، ناســـنامەی خۆیـــان دۆڕانـــد، لەبەرامـــبەر شـــەپۆلی تـــەعریب خۆیـــان نەگـــرت و بە تـــەعریبی مـــەغریب کۆتـــایی هـــات. هەر لە بەرامـــبەر ئەم پرســـە دا ئیســـپانیا زمـــانی نەتەوەیـــی خـــۆی پاراســـت و ڕێبـــازی نەتەوایەتـــی خـــۆی گـــرتە بەر. "ئەنـــدە لـــوس" نـــزیکەی حەوت ســـەدە بەشـــێک بـــوو لـــە ئیمپراتـــۆری ئیســـلامی، لـــەژێر دەســـەڵاتی هەمـــەلایەنی عەرەبـــاندا بـــوو، خـــەڵکەکەی بـــە عەرەبـــی دەدوان، بـــەڵام بێزاربـــوون لـــە زمـــانی عەرەبـــی، لە مـــاڵ و کـــۆڕ و کۆمـــەڵاندا بـــە زمـــانی دایکـــی دەدوان. ئەوان هـــیچ کاتێـــک ملیـــان بـــۆ دەســـەڵاتی زمـــانی عەرەبـــی کـــەچ نەکـــرد، بۆیـــە عەرەبـــی لـــە ئیســـپانیا ڕێگـــە نـــەدرا. نمـــوونەیەکیتر سیاســـەتی گرووپـــی دەســـەڵاتدار لەمـــەڕ ســـەپاندنی زمـــان، فەرمـــانڕەوایی بەریتانیایـــە لـــە هۆنـــگ کۆنـــگ. دەســـەڵاتداری ئەم وڵاتەبـــە ســـەر (هۆنـــگ کۆنـــگ)دا لـــە ســـاڵی ١٨٤١دا دەســـتیپێکرد. هەر لە ڕۆژی هـــاتنی ئینگلیزەکـــان بـــۆ هۆنـــگ کۆنـــگ، سیاســـەتی ســـەپاندنی زمـــانی ئینگلیـــزی بەســـەر دانیشـــتوانەکەیدا، بـــە خوێنـــدنی زۆرە مێلـــی ئەو زمانـــە لـــە قوتابخانـــە، فێرگـــە و ســـەنتەرەکانی خوێنـــدنی بـــاڵا، دەســـتیپێکرد. زمـــانی کۆلۆنیـــالی بەریتانیـــا بـــە ئـــارامی چـــووە نـــاو ژیـــانی خـــەڵکی هۆنـــگ کۆنـــگ و بەرەبەرە دزەی کـــردە نێـــو هەمـــوو بـــوارە کۆمـــەڵایەتییەکانی ئەو بەنـــدەرە. ئەم کارتێکردنـــە ئەوەنـــدە قووڵبـــوو کـــە زمـــانی چینـــی واتـــا زمـــانی دانیشـــتوانی هۆنـــگ کـــۆنگی خستەمەترســـییەوە، تەنیـــا کۆتـــایی هـــاتنی دەســـەڵاتی 156 ســـاڵەی بەریتانیـــا و گـــەڕانەوەی دووبـــارەی دەســـەڵاتی کۆمـــارە خـــەڵکی چـــین بـــۆ ئەو بەنـــدەرە بـــوو بە ڕێگری توانەوەی زمانی چینی لە هۆنگ کۆنگ. (3)

هەرنەتەوەیەک زمـــان و ئـــەدەبی نەتەوایەتیـــی خـــۆی بپـــارێزێ، بە نەتەوەیەکـــی زینـــدوو دەژمێـــردرێ. نەتەوەی زینـــدوش ئەگەر ژێردەســـتە بـــێ و سەربەســـت نەبـــێ، لـــە مەترســـی لەنـــاوچوون بـــە دوورە. (5) بـــو نەتەوەیەکـــی وەک کـــورد، پاراســـتنی زمـــان، پاکســـازی زمـــانی نەتەوەیـــی، کـــۆکردنەوەی زاراوە و دەســـتەواژە و فێرکردنـــی زمـــانی کـــوردی، تەنیـــا ئـــامرازی زینـــدوو ڕاگرتنـــی نەتەوەی کـــوردە، نـــابێ لەبیـــر بکەرێ نەتەوەیکی زیندوو تەنیا بە زمانی نەتەوەیی بە زیندویی دەمێنێتەوە. (12)

ســـەبارەت بـــە هـــۆی پەیـــدابوونی زار و ســـەرهەڵدانی زمـــانی نەتەوەیـــی دەتـــوانین ڕوونیکەیـــنەوە کـــە زار بریتییـــە لە شـــێوەی جیـــاوازی قســـەکردن لـــە مـــرۆڤێکەوە بـــۆ مرۆڤێکیتـــر، لـــە ســـەرەتاوە بـــە جیـــاوازی دەربـــڕین و کـــۆکردنی دەنگەکـــان و وشـــەکان دەســـتپێدەکات و لەگـــەڵ بڵاوبـــوونەوە و فراوانبـــوونی ســـنووری بەکارهێنـــانی زمانەکـــە گەشـــە دەســـتێنێت و لە نـــاوچەیەکەوە بـــۆ نـــاوچەیەکیتر، جیـــاوازی دەبڕینـــی. (5) ئەمجـــا بەربـــڵاوی و فراوانبـــوونی نـــاوچەی زمـــان، دەبێتـــە هـــۆی

پەیـدابوونی زار. بەڵام بەشـێوەیەکی ناڕاسـتەو خـۆ ڕێگـا بـۆ هـۆی تـر خۆشدەکـات، کەراستەوخۆ دەبنە هۆی پەیدابوونی زار لەناو زماندا کە ئەمانەن:

1-هۆی کۆمەڵایەتی ڕامیاری.

2-هۆی کۆمەڵایەتی دەروونی ئەدەبی. [8]

3-هۆی جۆگرافی، لە جیاوازی سروشتی ناو وڵاتدا.

4-هۆی میللی کە لەناو دانیشتوانی ناوچە جیاوازەکاندا دەردەکەوێت.

5-هۆی لەشی فزیۆلۆجی کە لەناو دانیشتوانی ناوچە جیاوازەکاندا.

6-تایبەتێتی کەسی و جیاوازی قسەکردن.

7-هـۆی ئـابووری دەورێکـی گرنـگ دەبینێـت لـە دەوڵەمەنـدکردنی زمـان و گەشـەکردنی زاردا. [8]

پێشـتر ئامـاژەم کـرد بـە ئەوەیکـە لـە ئەنجـامی گـۆڕانی قۆنـاغی مێـژوودا زمانەکـە پەرە دەسـێنێت و زمانەکـان لە یەکتـرەوە بە تـایبەتی زمانـە نزیکەکـان لە یەکتـر بـە هــۆی پەیوەنــدی خزمــایەتی و نزیکــایەتی وشــە و شــێواز و تەنــانەت دیــاردەی ڕێزمــانیش لە یــەکترەوە وەردەگــرن. ئەم وەرگــرتنە نابێتــە هــۆی ڕوودانــی کێشـەیەکی مکـوم وەکـوو ئەوەی یەکێکێـان بیەوێـت زاڵ ببێـت بەسـەر ئەوەیتـردا. [3]

زمــانی کــوردی لە ڕووی پەرە ســەندن و گەشــەو گــۆڕانەوە، لەمێــژووی دوورو درێـژیدا بـە دەیـان وشـەی لـە زمانـە خـزم و نزیکـەکانییەوە وەرگرتـووەو بـە هەمـان شـێوەش وشـەی لـێ وەرگیـراوە. بـۆ نموونـە لەنـاو زمانـە هاوبەشـەکانی کۆمـەڵەی زمـانی ئـاریدا دەیـان وشـەی فارسـی، هینـدی و ئۆرووپـایی تێکـەڵ بـە زمـانی کـوردی بــووە و لە کوردیشــەوە وشــە چــۆتە نــاو ئەو زمــانەوە. بەڵام زمــانی کــوردی لــە پەرەســەندن و گەشــە و گــۆڕانی مێــژووی خــۆیدا ئەم ئەنجامــانەی لێــوە ڕەچــاو کراوە:

١–سەربەخۆیی پاراستووە.

٢–دۆخــی ڕێزمــانی تــایبەت بــە خــۆی هەیە وەکــوو نیشــانەی کــۆ، ناســراوی و نەناسراوی، کاتی بەردەوامی و هتد.

٣–نەمــانی دۆخــی ڕەگــەزی نێــر و مــێ لە زمــانی نووســیندا (زاری کــوردی نــاوە ڕاست) یا مانەوەی زۆر بەکەمی بۆ بانگکردن.

٤–بوونی فۆنیمی تایبەت بە خۆی لە ڕووی دەنگناسییەوە (فۆنۆلۆجی).

لێکـۆڵینەوە بـۆ بەربـڵاوی، فراوانبـوون و گەشـەبوونی زمـانی کـوردی زۆر کەم بـووە هەروەهــا کتێبخانەیــان ئینترنێــت لە بــواری لێکــۆڵینەوە لە زمــانی کــوردیدا هــەژارە. [8] لــە هەر یەک لە زمانەکـانی ئینگلیـزی، عەرەبـی و فارسـی هەزارەهـا ســەرچاوە لە بەردەســتدایە، هەر بــوارێکی زمــانەوانی یــان ئاســتێکی زمــان وەربگــرین بــە ســەدان و هەزاران لێکــۆڵینەوەی لەســەر کــراوە بــەڵام لە زمــانی

کـــوردیدا بە زەحـــمەت ســـەرچاوەیەکی ئەکـــادیمی دەســـتدەکەوێ، هۆکـــاری ئەم هەژارییەش دەبێ لە ئەم خالانەی خوارەوە بگەرێنینەوە.

یەکەم؛ هەروا کـە ئاماژەمـان پـێ دا، لای هەمـووان ڕوونـە زمـانی عەرەبـی، فارسـی یـان ئینگلیـزی سـەدان سـاڵە لێکۆڵینەوەیـان لەسـەر دەکـرێ و تـا ئێسـتایش بەردەوامـە، تەنـانەت ڕۆژ بەڕۆژیـش ژمـارەی ئەو دەزگایـانەی کـە لەم زمانانـە دەکـۆڵنەوە زیـاتر دەبـێ ئەمەش، وای کـردووە کە بـبن بـە خـاوەنی گەنجینەیەکـی گەورەی زمـانەوانی. بەڵام لــە لای کـورد ئەم هەوڵــە زۆر درەنــگ دەســتیپێکرد، لە کۆنـدا ئەو کـوردانەی کـە خـوێنەوار بـوون مـەلاکان بـوون، ئەوانـیش بەرهەمیـان هەمـووی بـۆ سـەرف و نـەحو و بەلاغەتـی عەرەبـی بـووە، تەنیـا دوو کـەس نەبێـت، کـە ئەوانـیش (خـانی) و (شـێخ مـارفی نـۆدەیی) بـوون دوو فەرهەنگیـان دانـاوە، مەبەسـت لەم فەرهەنگـانەش دیسـانەوە شـارەزابوون بـووە لـە زمـانی عەرەبـی واتـا لـە پێنـاو زمـانی عەرەبـیدا نووسـراون نەک کـوردی. لـە سـاڵی ١٩٢٨دا کتێبێـک لەبـارەی ڕێزمـانی کـوردی بە کـوردی نووسـراوە، ئەویـش لـە لایەن مامۆسـتا سـەعید سـدقی کابـان، لــەدوای ئەویـش مامۆسـتا تۆفیـق وەهبـی کتێبێـک بەناونیشـانی دەسـتوری زمـانی کـوردی چـاپ دەکـات، ئیتـر بەرەبەرە لـە سـاڵێکدا یـان چەنـد سـاڵیکدا کتێبێـک چـاپکراوە کـە زۆریـان لەبـارەی ڕێنووسـی کوردییەوەیـە. بە بۆچـوونی مـن لێکـۆڵینەوەی ئەکـادیمی لەبـواری زمـانی کـوردی سـەرەتاکەی دەگەڕێتـەوە بـۆ کـردنەوەی بەشـی زمـانی کـوردی بەتـایبەت کـردنەوەی بەشـی زمـانی کـوردی کـۆلێژی ئـادابی زانکـۆی سـەلاحەددین. ئەم بەشـە وەک دەزگـایەکی زانسـتی لـە زمـانی کـوردی کۆڵیـوەتەوە هەرچەنـدە ڕێـژەیەکیش لـە قوتابیـانی کـورد لـە دەرەوە بەتـایبەتیش لە یەکێتـی سـۆڤییەتی پێشـوو لـە زمـانی کـوردی کۆڵیـوەتەوە بـەڵام لیکۆڵینەوەکانیـان بـە زمـانی کـوردی نەبـووەو کـورد کەمتـر سـوودی لـێ بینیـوە، جگـە لەمەش کـۆڕی زانیـاری کـوردی ڕۆڵـی هەبـووە لەم بـوارەدا واتـا سـەرەتای لێکـۆڵینەوەی ئەکـادیمی لـە زمـانی کـوردیدا بـۆ حـەوتاکانی سـەدەی بیستەم دەگەڕێتەوە.

دووهـەم؛ هۆکـاری دووهەمـی ئەم هـەژارییە بـۆ کەمیـی ژمـارەی لێکـۆڵەر و کەمیـی ژمـارەی ئەو دەزگایانـە دەگەڕێتەوەکـە لـە زمـانی کـوردی دەکـۆڵنەوە. بـۆ نموونـە ژمـارەی ئەو کەسـانەی کە لـە زمـانی ئینگلیـزی، عەرەبـی یـان فارسـی دەکۆڵنەوە لـە دەیـان هـەزار کـەس تێپـەڕ دەکـات، تەنـانەت هەزاران بەشـی زانسـتی لـە زانسـتگاکانی سەرتاسـەری جیهـان و دەیـان کـۆڕی زانیـاری و بـنکەو ڕێکخـراو و یانـە و هتـد، سـەرقاڵن بـە لێکـۆڵینەوە. بەڵام ئایـا ئەوانەی کە توانـای لێکۆڵینەوەیـان هەیـە لـە زمـانی کـوردی ژمارەیـان چەنـدە! ڕەنگـە ئەگەر بڵـێم (چـل تـا پەنجـا) کەسـە ئەوا زیادەڕۆیی تێدابێت،

سێهەم؛ هۆکارێکیتر ئەوەیە کە زمانی ئینگلیزی، عەرەبی یان فارسی جگە لە ئینگلیزەکان، عەرەبەکان یان فارسەکان خۆیان، خەڵکانیتریش لەو زمانانە دەکۆڵنەوە، بەڵام ئەوانەی کە کورد نین و لە کوردی دەکۆڵنەوە زۆر دەگمەنن (لە ساڵانی پەنجاکاندا مەکنزی (David N. MacKenzie, 1926)، یوسیتی (Fredinand Justi, 1837)، لیرخ (Peter Ivanovich Lerch, 1828)و هتد، لە زمانی کوردیان کۆڵیوەتەوە، ئەمانەش ژمارەیان لە پەنجەکانی دەست تێپەڕ ناکات)، بۆیە دەیبینین کورد لەم بوارەدا جگە لە خۆی کەس یارمەتی نادات، تەنانەت لەم کوردستانەی ئێمەدا، ساڵانە چەندین نامەی ماجستێر و دوکتۆرا لە سەر زمانی ئینگلیزی، عەرەبی یان فارسی دەنووسرێ، کە ئەمانەش لێکۆڵینەوەی زانستین، واتە کورد خۆی خاوەن هیچ سەرچاوەیەک نییە، زمانی ئینگلیزی، عەرەبی یان فارسی هەزاران کەسیان هەیە. ئەم سێ خاڵەی سەرەوە هۆکاری هەژاریی کتێبخانەی کوردی لە بواری زمانەوانیەوەیە، ئەرکی سەرشانی هەموو کوردێکە کە کاری بۆ بکەن. هەروا کە دەزانن لەم چەرخی زانیارییەدا ئەگەر زۆر خێرا نەڕۆین، ئەوا بە جێ دەمێنن.. (7)

سەرچاوەکان

1-**کاکل توفیق، د. قەیس، ئاسایشی نەتەوەیی و پلانی زمان (روانینێک)، چاپخانەی دەزگای ئاراس، کۆلێژی پەروەردە، سۆران، چاپی یەکەم، هەولێر،**2007.

2-**خۆشحاڵی، بێهزاد، فیلۆجیای زوانی کوردی و مێژووی کوردستان، و: مستەفا غەفوور، دەزگای توژێنەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر،** 2008.

3-**شوانی، د. رەفیق، زمانی کوردی و شوێنی لە ناو زمانەکانی جیهاندا، دەزگای توژێنەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم–هەولێر** 2008.

4-**یەعقووبی، حوسێن، زمان، وەرگێڕان و پەیوەندی کولتوورەکان (نووسین و وەرگێڕان)، وەرگێڕانی: ئیسماعیل زارعی، چاپخانەی دەزگای ئاراس، کۆلێژی پەروەردە، سۆران، چاپی یەکەم–هەولێر** 2007.

5-**شوانی، د. رەفیق، چەند بابەتێکی زمان و رێزمانی کوردی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم–هەولێر** 2001.

6-**خەزنەدار، دوکتۆر مارف. مێژووی ئەدەبی کوردی، سەدەکانی چواردەم–هەژدەهەم، چاپی یەکەم،بەرگی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٢.**

7-Kurdish Language and Geographical Distribution of Its Dialect, Dr. Foad Mohammad Khorshid. / ترجمە: دکتر سعید خضری، چاپ دوم، نشر پانیذ (تهران)- ١٣٩١.

9-**کاکەوەیس، حەکیم. (وەرگێڕان "لسان الکرد") زمانی کورد، (نووسینی مەسعود محەممەد)، چاپخانەی حەوادس–هەولێر،** 1987.

10-**تراویک، بوکنەر. ب، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان، وەرگێڕانی: حەممەکەریم عارف، بەرگی دووەم، دەزگای توژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر،** 2008.

11-خەزنـــەدار، دوکتـــۆر مـــارف، مێـــژووی ئـــەدەبی کـــوردی، چاپخانـــەی وەزارەتـــی پـــەروەردە، بڵاوکراوەی ئاراس ژمارە (143)، چاپی یەکەم، هەولێر، 2002.
12-یـــاری، زانکـــۆ، زمـــان و وێـــژەی کـــوردی، ڕابـــردوو و کێشـــە کۆمەڵایەتییـــەکان، وتـــار، بەشـــی دووەم (زمانی کوردی لە ڕابردوودا)، خاکەلێوەی 1395.

Email: zanko.yari@yahoo.co.uk